

De grote 13^e-eeuwse kerken in het Oldambt

In de 13^e eeuw was het veengebied in het Oldambt vrijwel geheel in cultuur gebracht. Het land was verkaveld en overal waren dorpsgemeenschappen ontstaan. Landbouw (rogge) en veeteelt (vetweiderij) leverden hoge prijzen op. De opbrengsten uit de nieuw-ontgonnen gebieden waren zo hoog, dat de dorpelingen zich, evenals elders in welvarend Groningen, nieuwe indrukwekkende bakstenen kerken konden veroorloven. De voorkeur ging uit naar de kruisvorm als plattegrond. De kerken in Noordbroek en Zuidbroek, in Finsterwolde en Woldendorp werden als kruiskerk gebouwd; zo ook de verdwenen kerken in Eexta, Scheemda, Oost-Finsterwolde en Oostwold. In deze tijd werd de in oorsprong tufstenen kerk van Termunten met een bakstenen driebeukig schip en een nieuw koor verrijkt. Alleen de kerk van Winschoten is een lange zaalkerk.

Al deze kerkgebouwen zijn rijpe vertegenwoordigers van een onder Westfaalse invloed tot wasdom gekomen laat-romaanse bouwkunst. Hoog oprijzend muurwerk, koepelachtige gewelven, rondstaven langs de vensters en uitbundig siermetselwerk zijn karakteristieken van deze vooral in Groningen en Oost-Friesland ontwikkelde bouwvorm. Westfaalse invloed zien we ook in de rijke sculptuur van de

kapitelen in Termunten en in de ondiepe schijn-galerijen in Termunten, Woldendorp en voorheen Finsterwolde. De ronde vensters, deels met ingeschreven vierpas, in de benedenzones van de koren in Termunten, Winschoten en Zuidbroek verwijzen veeleer naar kerken in het Rijnland. Het zijn alle blijken van de internationale oriëntatie van het Oldambt in de Middeleeuwen.

Niet alle kerken zijn ongeschonden door de tijd gekomen. De kerk van Scheemda werd afgebroken na de Dollardinbraak van 1509, de kerk van Oostwold omstreeks 1545, die van Oostfinsterwolde in dezelfde tijd. De imposante, vier torens rijke kruiskerk van Midwolda hield het na herhaalde schade nog tot 1738 uit. Kerk en toren van Eexta zijn in 1870 afgebroken. De kerken van Finsterwolde en Woldendorp verloren hun kruisvormige plattegrond, de kerk van Finsterwolde werd bovendien verlaagd; in Termunten ging het driebeukig schip teloor. Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog liepen de interieurs van de kerken in Termunten en Woldendorp aanzienlijke schade op.

Enkele kerken hebben hun middeleeuwse muur- en gewelvschilderingen behouden. Vooral de schilderingen in Noordbroek zijn van bovenregionale

▲ *Het metselwerk van de kerk van Termunten*

betekenis. Ze zijn tussen circa 1350 en 1570 in verschillende fasen tot stand gekomen. Van het westen naar het oosten zien we op de gewelven

een reeks verhalende schilderingen, culminerend in een Laatste Oordeel dat het meest uitgebreide in de provincie Groningen is. In Woldendorp zijn uit circa 1350 een schildering van kampvechters en binnen een sluitring een schildering van een *Majestas Domini*, de tronende Christus als heerser van de wereld, bewaard gebleven. De kerk van Zuidbroek telt onder andere een uitvoerig opschrift dat herinnert aan een in 1488 uitgevoerd herstel.

◀ *De losstaande toren van Noordbroek*

De meeste kerken in het Oldambt worden vergezeld door een vrijstaande toren. We zien dat niet alleen bij de 13^e-eeuwse kerken in Finsterwolde, Noordbroek, Winschoten en Zuidbroek, ook bij de later gebouwde kerken van Beerta, Bellingwolde, Meeden en Scheemda. Vrijstaande torens zijn niet typisch voor het Oldambt: vrijstaande klokhuisen van hout of steen vinden we van Friesland tot en met Mecklenburg. De belangrijkste reden om een toren vrijstaand te bouwen was het verschil in zetting tussen de kerk en de veel

zwaardere toren, vaak met verzakking en scheurvorming als gevolgen. Ook de trillingen door het klokluiden worden op een aangehechte kerk overgebracht. Mede om die reden kunnen torens naar het voorbeeld van een houten klokkenstoel vrijstaand zijn gebouwd.

Sommige torens dienden als kerkhofpoort, zoals in Noordbroek. Andere konden als vlucht-torens worden gebruikt en daartoe ook ingericht, zoals in Meeden en Scheemda. Dat het niet noodzakelijk is vlucht- en verdedigings-torens vrijstaand te bouwen, bewijzen vele voorbeelden elders. De voorstelling van de *losse toren* als symbool van het afgehouwen hoofd van Johannes de Doper is een vroom verzinsel.